

УДК 343.163+343.23''1803/1917''(477.75)

БОРОТЬБА ПРОКУРАТУРИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ В КРАЇНІ У 1803-1917 Р.Р. (НА ПРИКЛАДІ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

Іванова О. А.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна.

Статтю присвячено дослідженню питання діяльності прокуратури Криму у боротьбі зі злочинністю у 1803-1917 рр. Розглядаються законодавчі акти Російської імперії, звіти працівників органів юстиції та інших органів влади і висновки деяких вчених стосовно поставленої проблеми.

Ключеві слова: Таврійська губернія, прокуратура, злочинність, злочин, засуджений, арештант, судова реформа, звіт.

В умовах демократизації політичних процесів в Україні серед серйозних проблем, що перешкоджають модернізації українського суспільства, гостро стоїть проблема злочинності. Злочини становлять значну загрозу для суспільства і є серйозною перешкодою для нормальної діяльності держави. Так як діяльність працівників вітчизняної прокуратури спрямована, насамперед, на усунення порушень закону, притягнення до відповідальності винних осіб, поновлення порушених прав і свобод громадян та законних інтересів держави, то вивчення історичного досвіду прокуратури Криму у боротьбі зі злочинністю надасть можливість не тільки почерпнути з цього якісь інтересні факти, але й озирнутися на попередній досвід і зробити відповідні висновки, необхідні для удосконалення роботи прокуратури в наш час.

Автор ставить перед собою мету проаналізувати в історико-правовому аспекті процес діяльності прокуратури Криму у боротьбі зі злочинністю у 1803-1917 рр. та її результативність.

Питання участі прокуратури Криму у боротьбі зі злочинністю у 1803-1917 рр. лише починає вивчатися істориками права. Ще майже не вивчені архівні матеріали та документи, що стосуються поставленої проблеми. Окремі відомості з неї наводяться такими авторами як Шемчук В. [3], Ткачов П. М. [13], Філіппов М. А. [14], Остроумов С. С. [19], Тарновський Є. М. [20], Глазунов О. Д. [21], Гілінський Я. І. [22], Пашеня В. М. [24] та інші.

Прокуратура України (лат. «procurator» – піклуватися) – єдина централізована система органів, сутність якої полягає у забезпеченні верховенства закону на території країни [1, с. 3]. Ця сутність була властива прокуратурі і у минулому.

Так, наприклад, в Установі для управління губерній від 7 листопада 1775 р. про посади губернського прокурора та губернських стряпчих говорилося: «Взагалі губернський прокурор і губернські стряпчі дивляться і пильнування мають про збереження скрізь всякого порядку законами певного, і у виробництві та відправленні самих справ» [2, с. 404].

Діяльність прокуратури Криму, а саме таврійського губернського прокурора і підпорядкованих йому губернських стряпчих і стряпчих повітів, бере свою історію з

офіційного відкриття 30 червня 1803 р. в Таврійській губернії усіх губернських установ [3, с. 10]. Після скасування посади таврійського губернського прокурора його функції було передано прокурору Сімферопольського окружного суду. Підставою для такої реорганізації стала судова реформа 1864 р. Посада прокурора Сімферопольського окружного суду проіснувала до 1920 р., до остаточного встановлення в Криму радянської влади, з невеликим припиненням її роботи з початку 1918 р. по квітень цього ж року [3, с. 18].

Прокуратура Криму була підпорядкована Міністерству юстиції Російської імперії, а саме Міністру юстиції – Генеральному прокурору. З 1869 р. прокурор Сімферопольського окружного суду став підпорядковуватися і прокурору Одеської судової палати.

До діяльності таврійського губернського прокурора входило наглядати за діяльністю судових та адміністративних губернських установ, спостерігати за ходом розбору кримінальних і цивільних справ. Ці повноваження прокуратури Криму дещо змінилися з проведенням зазначеної реформи. Так, прокурор Сімферопольського окружного суду став наглядати за діяльністю адміністративних, господарських, культурно-просвітницьких установ і громадських організацій. У період Першої світової війни він також здійснював заходи щодо обмеження знаходження піднаглядних осіб у Таврійській губернії [3, с. 10, 18].

Прокуратура Криму мала боротися з порушниками законодавства, тобто, зі злочинцями.

В першому російському повноцінному кримінальному кодексі 1845 р., Укладенні про покарання кримінальні та виправні, про злочини говорилося: «злочином або проступком визнається як саме протизаконне діяння, так і невиконання того, що під страхом покарання кримінального або виправного законом наказано». В свою чергу, проступком визначалося «порушення правил, приписаних для охорони визначених законами прав і громадської або же особистої безпеки чи користі» [4, с. 160].

Укладення мало 12 розділів, де серед найсерйозніших злочинів були державні (наприклад, злочини «проти священної особи государя імператора і членів імператорського дому»), злочини проти життя, свободи, честі осіб, сім'ї і власності, проти віри і проти порядку. Покарання за такі злочини повинно було наставати лише «на точній підставі постанов законів» [4, с. 160-163].

Вивчені архівні документи і матеріали розкривають те, що у 1803-1917 рр. злочинність була дуже великою, а боротьба з нею велась не досить якісно і результативно. І це була не лише погана робота працівників юстиції, а й навіть працівників судів, за якою юстиція постійно стежила. Повільний розгляд справ, відсутність професіоналізму працівників юстиції і суду, неврегульованість більшості питань законодавчими актами, недосконалість структури державних органів, їх корумпованість були причинами такої злочинності.

З 1803 р. прокуратура Криму почала готувати і надсилати звіти до Міністерства юстиції Російської імперії стосовно своєї діяльності та діяльності губернських установ по зазначеним міністерством зразкам. З року в рік звітність змінювалася: деякі старі звіти скасовувалися, а деякі нові звіти з'являлися [5, арк. 107].

Вже у перших звітах до Міністерства юстиції Російської імперії можна бачити не досить якісну роботу працівників державних органів Таврійської губернії, в тому числі працівників прокуратури. Міністр юстиції у своєму циркулярі від 12 вересня 1806 р. вказує на те, що губернськими прокурорами не надсилаються до нього вчасно річні відомості про вирішені та невиконані справи по губернії [6, арк. 70].

В «Генеральному звіті Міністру юстиції про справи підсудних по Таврійській губернії» за 1851 р. таврійським губернським прокурором показувався зроблений стряпчим Євпаторійського повіту у вигляді таблиці аналіз злочинності та результативність боротьби з нею в судових інстанціях Таврійської губернії, а саме: у суді Євпаторійського повіту і у городовому магістраті. В результаті аналізу було виявлено, що у суді Євпаторійського повіту з 1850 р. залишилось без розгляду 45 цивільних і 181 кримінальна справи, поступило у 1851 р. – 14 цивільних і 86 кримінальних справ, було вирішено за 1851 р. – 12 цивільних і 72 кримінальні справи. У городовому магістраті з 1850 р. залишилося без розгляду 25 цивільних і 17 кримінальних справ, поступило у 1851 р. – 9 цивільних і 17 кримінальних справ, вирішено за 1851 р. – 8 цивільних і 20 кримінальних справ [7, арк. 8-9].

В свою чергу, усього по Таврійській губернії до присутніх місць у 1853 р. поступило 1547 цивільних і 4063 кримінальних справ, з 1852 р. залишилось без вирішення 2618 цивільних і 5859 кримінальних справ, було вирішено за 1853 р. 1512 цивільних і 4192 кримінальних справ [8, арк. 210-215].

Цікавим є також звіт Міністерства юстиції Російської імперії за 1866 р., який вказує на те, що за зазначений рік в органи юстиції Таврійської губернії поступило 3958 справ. На кінець року залишилось без вирішення 2119 справ [9, с. 559].

Працівники прокуратури повинні були дивитися за точним і правильним розглядом справ про арештантів, щоб вони розглядалися без зволікання [10, арк. 95]. Але це не завжди вдавалося їм зробити.

Про таке свідчить «Відомість про рух справ і кількість підсудних та утриманих під вартою по перекопським присутнім місцям за 1853 р.», де збереглися відомості щодо руху і справжнього стану справ про арештантів по Перекопському повіту за 1853 р. Там приводиться кількість вирішених та невиконаних справ в присутніх місцях Таврійської губернії, серед яких: залишені без вирішення з 1852 р. – 120 цивільних і 343 кримінальні справи; справи, що надійшли у 1853 р. – 34 цивільних і 203 кримінальні справи; вирішені справи у 1853 р. – 38 цивільних і 247 кримінальних справ [8, арк. 14-15].

До працівників прокуратури Криму зверталися арештанти губернії з різними проханнями, які або дозволялися або заборонялися.

Так, у проханні таврійському губернському прокурору від 12 червня 1862 р. рекрут Вострогілов пише: «Більш року перебуваючи під слідством з утриманням під вартою ... я рішуче нічого не знаю про стан моєї справи, а також не знаю, чому такий тривалий час не закінчується слідством. А тому наважуюсь ... просити ... ошачливити мене оголошенням» [11, арк. 13].

Стряпчі повітів Таврійської губернії готували списки арештантів, що знаходились у повітах, кожного місяця, по третинам року та під кінець року [12, арк. 1-21]. Такі списки надсилалися до Міністерства юстиції Російської імперії.

Вчений і письменник Ткачов М. П. вважав, що причини злочинності лежать в основі географічних і кліматичних явищах, у відсутності порядку і безладу економічного та соціального життя, тобто у суб'єктивних та об'єктивних факторах. Ткачовим М. П. було зроблено аналіз зростання злочинності в Російській імперії з 1856 по 1861 рр. За основу він взяв кількість підсудних і кількість звинувачених у зазначені роки. З його аналізу видно, що у 1856 р. кількість засуджених становила 383 229 осіб, а кількість звинувачених – 57 130 осіб; а у 1861 р. кількість засуджених становила 433 506 осіб, а кількість звинувачених – 79 780 осіб [13, с. 28]. Таким чином, виявив, що з 1856 по 1861 рр. засуджених було набагато більше, ніж звинувачених.

Аналізуючи злочинність серед різних верств населення, Філіппов М. А. зробив висновок, що найменшу кількість злочинів було скоєно селянами, а найбільшу – дворянами. Він вважав, що такі показники зумовлено тим, що у ті роки дворяни займали більшу частину суспільних і громадянських посад [14, с. 156-157].

І це не є дивним, так як, наприклад, працівниками прокуратури могли бути лише дворяни. У формулярному списку про службу чиновників по прокурорській частині за 1818 р. немає жодної особи на службі у прокуратурі, котра не мала би дворянства [15, арк. 1-15].

Дворяни мали у своїх руках владу, що відкривала їм можливість до безкарного вчинення злочину. В Державному архіві АР Крим збереглися докази про те, як сільські начальники жорстоко катували селян при допитах в сільському управлінні по обвинуваченню у злочинстві [10, арк. 57].

Слід також брати до уваги і те, що серед проаналізованих Філіпповим М. А. злочинів, скоєних дворянами, більшість складала державні злочини. Так, у 1863 р. було засуджено 1474 дворянина, з яких за державні злочини – 582 дворянина [16, с. 19].

У звітах прокуратури Криму з 1853 по 1853 рр. видно, що більшість злочинів у той час коїлося чоловіками [7, арк. 8-9; 8, арк. 15, 18-19]. Вже потім кількість злочинів, скоєних жінками, збільшилася [17, арк. 52].

У 1864 р. було проведено судову реформу, що стала наслідком кризи російського суспільства. Активно порушувалось питання – реформування правосуддя. Очевидними було дві тенденції: показати нікчемність вітчизняної юстиції і зразковий стан країн заходу та обґрунтувати необхідні законодавчі зміни правосуддя.

Наприклад, кріпосне право виключало законність, так як кріпосне право припускало залежність юстиції від адміністративної влади. Таким чином, реформувати державний механізм, тобто, юстицію, не було можливим без відміни кріпосного права.

Судова реформа внесла значні зміни в судоустрої кріпосної Росії. Її основу створили судові устава, що були прийняті 20 листопада 1864 р., серед яких: «Установа судових установлень», «Статут про покарання, накладені мировими суддями», «Статут кримінального судочинства» і «Статут цивільного судочинства».

Для затвердження нових демократичних принципів судочинства велике значення мала і реорганізація прокуратури. Завдяки судовій реформі прокуратура звільнилася від функцій загального нагляду. Її діяльність обмежилася тільки судовою сферою. Раніше, до судової реформи, прокурор повинен був виступати одночасно

тим, хто стягував покарання і тим, хто був захисником невинності. Тепер же, після реформи, головним завданням прокурора становились нагляд за дізнанням і слідством та підтримання державного обвинувачення в суді. Нову прокуратуру було створено при судах. Створювалися посади прокурорів і його товаришів.

Судова реформа 1864 р. створила нову оригінальну систему правосуддя, що мала дві підсистеми, які об'єднував вищий судовий орган – Сенат: загальні суди і мирові суди. Суди повинні були знаходитися у кожному повіті. Але держава не передбачила наявності грошей на таке перетворення судової системи і у Таврійській губернії довелося об'єднати деякі суди повітів.

Але ці суттєві перетворення судової системи і прокуратури не призвели до зниження росту злочинності. В цьому є винними, перш за все, створені в законодавчих актах більш суворі покарання за злочини, а також загострення класової боротьби.

Тепер першість у більшості вчинених кримінальних злочинів належала не дворянам, а селянам. Про це свідчать статистичні дані по кримінальним справам за 1899 р. [18, с. 44]. Досить поширеним явищем став рецидив. Зі 100 злочинців, що скоїли повторний злочин за 1889-1893 рр., другий раз їх скоїло 41,1 відсоток, третій – 34,7 відсотків, і навіть четвертий – 24,2 відсотка [19, с. 202].

У 1903 р. було прийнято Кримінальне уложення – останній кримінальний кодекс Російської імперії, який повинен був замінити Уложення про покарання кримінальні і виконавчі. Кримінальне уложення складалося із загальної і особливої частин. Злочини в ньому поділялися на тяжкі злочини, злочини і проступки. Злочином вважалось діяння, заборонене законом у час його чинення, під страхом його покарання. Спрощувалася система покарання. Усі покарання поділялися на основні і ті, які можливо було замінити.

Не зважаючи на те, що імператором Кримінальне уложення було затверджено у 1903 р., проте у дію було введено лише деякі його глави і статті, що визначали нові состави злочинів або конкретизували вже відомі кримінальному закону діяння, а також ті, що посилювали покарання. Таке посилювання покарань не призвело до зниження злочинності в країні, в тому числі у Таврійській губернії.

Політична криза, що була викликана загостренням внутрішніх протиріч і спричинена невдалим для Росії ходом війни з Японією, вилилася в події 9 січня 1905 р. у Петербурзі – «Кривава неділя», коли царськими військами була розстріляна демонстрація робітників, організована священником петербурзької пересильної в'язниці Георгієм Гапоном (1870-1906 рр.). З цієї події почалася перша руська революція і закінчилася у 1907 р. Тоді ще тривали страйки, селянські хвилювання, виступи в армії і на флоті. Але уряд за допомогою найжорстокіших репресій поступово відновлював контроль над країною.

У 1905-1907 рр. злочинність різко зросла. Так, судовими установами, окрім військових установ, за 1907 р. було засуджено за кримінальні злочини і проступки 936 575 осіб [20, с. 57]. Такий високий рівень злочинності було пов'язано з революційними виступами, за які державні органи дуже суворо карали.

Про зазначену ситуацію Глазунов Д. О. пише так: «Революція 1905-1907 рр. зафіксувала конфлікти суспільства з державою, пов'язаних, насамперед, з власністю і системою суспільного (державного) управління» [21, с. 133].

Вчений Гілінський Я. І. зробив аналіз злочинності в Росії за 1874-1912 рр. і перетворив його у зведену таблицю про абсолютну кількість засуджених в цілому, а також засуджених жінок, неповнолітніх та рецидивістів. З цієї таблиці видно, що кількість засуджених з 1874 по 1912 рр. лише зростало [22, с. 217]. Але серед наведених ним у таблиці даних, кількість засуджених було дуже занижено і лише приблизно відображало відому поліції і прокуратурі злочинність. Облік засуджених в Таврійській губернії і в Росії взагалі був неповним, судова і прокурорська статистика лише частково відображали кримінальні реалії. А так як в ті роки не було і надійних відомостей про реальну чисельність населення в країні (перший і останній загальний перепис в Росії пройшов у 1897 р.), то і співвіднесення даних про злочинність з чисельністю населення не дає об'єктивної картини інтенсивності злочинності.

Тарновський Є. М. вважав, що реальна кількість злочинців в той час у 14 разів перевищувала кількість, вказану у зведеннях.

Остроумов С. С. назвав загальну цифру кримінальних справ перед першою світовою війною. Вона становила 2,5 млн. справ [19, с. 68]. Це приблизно 2800 кримінальних справ на 100 тисяч населення.

До початку першої світової війни прокуратура Криму все ще не справлялася зі злочинцями, тому злочинність не зменшувалася. У той час більш за все злочинів було скоєно проти власності та майна. Все більше зростала релігійна злочинність, тобто злочинність на підставі створення і діяльності релігійний сект, таких як, наприклад, малахани і духоборці. На всіх справах відносно таких злочинів було вказано «По секрету» [23, арк. 328-329].

У першу світову війну ситуація злочинності покращилася в Таврійській губернії. Пащенко В. М. вважає, що таке покращення пов'язано, насамперед, з заборонаю продажу горілки. Але таке зниження не було довгим, так як знецінення грошей, зростання кількості незаможних, зростання цін знову призвели до збільшення кількості злочинів [24, с. 62].

Таким чином, прокуратура Російської імперії, в тому числі і прокуратура Криму, у 1803-1917 рр. не могли певною мірою боротися зі злочинністю. Цьому сприяли повільність розгляду справ, відсутність професіоналізму її працівників, неврегульованість більшості питань законодавчими актами, недосконалість структури органів юстиції, їх корумпованість. Результатом такого стану став високий рівень злочинності у Таврійській губернії.

Вивчення поставленої проблеми лише розпочинається. Особливий інтерес викликає маловивчений досвід минулого органів прокуратури Таврійської губернії у боротьбі зі злочинністю. Існує потреба у його відтворенні на основі архівних матеріалів та документів. Дане дослідження безсумнівно принесе користь для подальшого удосконалення діяльності органів прокуратури нашого часу, а в глобальному сенсі – для побудови в Україні правового демократичного суспільства.

Список літератури

1. Прокуратура України : законодавство, рішення Конституц. Суду України, накази та ін. організаційно-розпоряд. док. Ген. Прокурора України / Ген. прокуратура України ; / [за заг. ред. О. І. Медведька]. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 576 с.
2. Российское законодательство X-XX веков : в 9-ти т. / [под общ. ред. О. И. Чистякова]. – М.: Юридическая литература. – . – Т. 5, 1998. – 1987. – 528 с.
3. Прокурорский надзор в Крыму (1803-2007) / [Шемчук В., Кошман А., Бояркина Н., Бернацкий В.]. – Симферополь: Салта, 2007. – 112 с.
4. Российское законодательство X-XX веков : в 9-ти т. / [под общ. ред. О. И. Чистякова]. – М.: Юридическая литература. – . – Т. 6, 1998. – 1988. – 432 с.
5. Державний архів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК), ф. 13, оп. 1, спр. 702. Предписание Министерства юстиции. 1844–1847. 107 арк.
6. ДААРК, ф. 1, оп. 1, спр. 6. Книга предписаний Министерства юстиции. 13.01.1797–30.12.1843. 468 арк.
7. ДААРК, ф. 13, оп. 1, спр. 869. Генеральная отчётность министру юстиции о делах подсудимых по Таврической губернии за 1851 г. 1.01.1851–14.02.1852. 244 арк.
8. ДААРК, ф. 13, оп. 1, спр. 940а. Отчёт о движении и составлении дел об арестантах по Таврической губернии. 1853. 253 арк.
9. Отчёт Министерства юстиции за 1866 год. – СПб.: Изд-во Министерства юстиции, 1867. – 561 с.
10. ДААРК, ф. 13, оп. 1, спр. 703. Циркуляры Министерства юстиции таврическому губернскому прокурору. 25.12.1846–17.06.1859. 438 арк.
11. ДААРК, ф. 13, оп. 1, спр. 1430. Распоряжения губернского прокурора, данные по арестантским прошениям и письмам. 01.01.1862–14.07.1862. 386 арк.
12. ДААРК, ф. 13, оп. 1, спр. 1080. Книга на записку всеподданнейших рапортов об арестантах, представленных уездными стряпчими. 1854. 21 арк.
13. Ткачѳв П. Н. Статистические этюды (Опыт разработки русской уголовной статистики) / П. Н. Ткачѳв // Библиотека для чтения. – 1863. – № 6.
14. Филиппов М. А. О судебной статистике в России / М. А. Филиппов // Русское слово. – 1864. – № 2.
15. ДААРК, ф. 13, оп. 1, спр. 291. Формулярные списки о службе чиновников прокурорской части. 1818. 15 арк.
16. Статистический временник Российской империи. Ч. 1. – СПб. : Изд-во И. И. Зубкова, 1866. – 188 с.
17. ДААРК, ф. 13, оп. 1, спр. 1703. Документы о штатной сумме (имеется из статей журнала Таврической палаты Гражданского суда). 1864. 35 арк.
18. Свод статистических сведений по делам уголовным за 1899 г. – СПб.: Изд-во Министерства юстиции, 1900. – 186 с.
19. Остроумов С. С. Преступность и её причины в дореволюционной России / С. С. Остроумов. – М.: МГУ, 1960. – 335 с.
20. Тарновский Е. Н. Итоги русской уголовной статистики за 20 лет (1874-1894 гг.) / Е. Н. Тарновский // Журнал Министерства юстиции. – 1899. – № 7.
21. Правовое измерение революции: проблема преступности в 1905-1907 гг. (по материалам Томской губернии) : материалы Всероссийской научной конференции [«Сибирское общество в период социальных трансформаций XX в.»]. (Томск, 19–21 окт. 2005 г.) / Глазунов Д. А. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2007. – 134 с.
22. Гишинский Я. И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других отклонений / Я. И. Гишинский. – СПб. : Юридический центр «Пресс», 2004. – 520 с.
23. ДААРК, ф. 13, оп. 1, спр. 6. Книга предписаний министерства юстиции. 13.01.1797–30.12.1843. 468 арк.
24. Пашеня В. Н. Эволюция развития прокуратуры Крыма в XIX-XX веках : монография / В. Н. Пашеня. – Симферополь : ДИАИПИ, 2011. – 286 с.

Иванова Е. А. Борьба прокуратуры Российской империи с преступностью в стране в 1803-1917 гг. (на примере Таврической губернии) / Е. А. Иванова// Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2010. – Т. 24 (63). № 1. 2011. – С. 281-288.

Статья посвящена исследованию вопроса деятельности прокуратуры Крыма в борьбе с преступностью в 1803-1917 гг. Рассматриваются законодательные акты Российской империи, отчёты работников органов юстиции и других органов власти, а также выводы некоторых учёных относительно рассматриваемой проблемы.

Ключевые слова: Таврическая губерния, прокуратура, преступность, преступление, осуждённый, арестант, судебная реформа, отчёт.

Ivanova O. Fighting Prosecutor of the Russian empire against crime in the country in 1803-1917 years (example Taurian Province) / O. Ivanova// Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2011. – Vol. 24 (63). № 1. 2011. – P. 281-288.

The article deals with the issue of prosecution of the Crimea in the fight against crime in the years 1803-1917. Considered acts of the Russian Empire, the reports of the organs of justice and other authorities, as well as the conclusions of some scientists on the problem.

Keywords: Taurian Province, prosecutors, crime, convict, court reform, the report.

Поступила в редакцию 21.05.2011 г.